

Ember Mária író, műfordító, újságíró 1931-ben született Abádszalókon és 2001. december 31-én hunyt el Budapesten. Folyóiratunk társalapítója volt 1994-ben, rá emlékeztünk 20 éves, jubileumi ünnepségünkön is a Holokauszt 70. évfordulóján. Legismertebb regénye, a *Hajtűkanyar* 1974-ben jelent meg a Szépirodalmi Kiadónál, de számos elbeszéléskötete, kisregénye, dokumentumkönyve, viccgűjteménye, útikönyve jelent meg. Német-magyar szakos lévén elsősorban német szerzőket fordított, köztük a magyarországi német költő, Koch Valéria verseit. Életművéből választottuk ki alábbi könyvét, mely nagy sikert aratott, hiszen az ismert Munkácsy-díjas festőművész, Herman Lipót (1884-1972) eredeti rajzait adta közre saját szövegével. A könyvet ez évi lapszámainkban folytatásokban közöljük. (A könyv megjelent 1988-ban, Budapesten, az Origo-press kiadásában.)

Ember Mária szövege, Herman Lipót rajzai

Jár-ke, mint zsidóban a fájdalom

Amikor a fiatal Herman Lipót közölte szüleivel és a nagymamával, hogy festő szeretne lenni, azt mondta a nagymama:

– *Malen ist keine Beschäftigung.*

Vagyis hogy *festőnek lenni nem foglalkozás.*

A család kereskedőt akart faragni a jóesű fiúból. Torontál megyében, Nagyszentmiklóson éltek (ma Sanicolaul Mare, Románia), abban a nagyközségben, melynek a századelőn a Révai Lexikon szerint 10 617 lakosa volt, ebből „2 121 magyar, 3 227 német, 3 938 oláh és 1 134 szerb”. A zsidók, akik közé Hermanék is tartoztak, a népesség összeírásakor általában magyarnak vallották magukat, habár otthon többnyire németül beszéltek.

Ez a „német” furcsa, többszörös keveréknyelv volt. Részben az Osztrák–Magyar Monarchia művelt, ápolta, osztrákos színezetű német nyelvéből, részint pedig a kelet-európai, közelebről a galíciai zsidóság által beszélt jiddis nyelv elemeiből tevődött össze. Ami a jiddist illeti, ez eleve keverék: egy középkori német nyelvmaradvány dúsult fel héber, lengyel és orosz kifejezésekkel, szóüzésekkel, mint például abban a szólásmondásban is, amit a fiatal Herman Lipót fejére is idézhetek, amikor leendő foglalkozásaként olyan pályát akart választani, amely „nem foglalkozás”; meglehet, a családi vitában valamelyik nagybácsi dühösen így akadt ki:

– *Jede Stadt hat ihr Meschügenen.*

Ami annyit tesz, hogy *minden városnak megvan a maga futóbolondja*. S a nagybácsi alighanem legyintett és elfordult a fiútól, aki szégyent készül hozni a család fejére, afféle falu bolondjaként akarja tengetni életét, a bolondériáinak akar élni... (Az ide idézett mondás különben jó példa a nyelvi keveredésre: kifogástalan németséggel indul, erősen kifogásolható ragozási móddal folytatódik, a *mesüge* a héber *mesugo* szó nem egészen szabályos, ám közkeletű változata...)

A családot egyébként Herman Lipót – aki utóbb sokszor és szívesen mesélte ezt az anekdotát – Munkácsy Mihály példájával próbálta meggyőzni. Hogy

mondhatnak olyat, hogy az is bolond, aki festőnek megy? Amikor Munkácsy például tízezer aranykoronás díjat nyert egyik képével!

A nagymamát ez az érv gondolkodóba ejtette.

– Jó – mondta végül. – Engedjétek el Pestre a gyereket, tanuljon festeni. Aztán, ha majd nyer tízezer aranykoronát, hazajön, és nyit belőle egy szép üzletet.

A gyerek, aki Budapesten a mintarajziskolában kezdett tanulni, majd Münchenben, Berlinben, végül Párizsban folytatta tanulmányait, élete végéig

magán érezte a vidéki zsidó kereskedőcsalád rosszálló tekintetét. Humoros rajzán (1) a festőállványnál dolgozó művészre a következő megjegyzést tehetik – szerinte – mindazok, akik nézik (így mi is):

– *E schöne Beschäftigung sach ausgesücht!*

Magyarul: *Na aztán ez is szép kis foglalkozást választott magának!*

S jóllehet találunk majd a rajzok közt nem egy olyat, mely önarkképpel ér fel, elfogadhatjuk ezt a csupán néhány vonással jellemzett, robusztus fejet is önportrénak.

Három portré lógott Herman Lipót egykori lakásában a művész ágya fölött: anyja arc képe (*Édesanyám*, 1903 – e képpel már festőnövendék korában kitűnt), felesége leánykori portréja (*Tanulmányfej Radó Rózáról*, 1906), és a nagymamáé (*Nagyanyám*, 1906). Mindhárom a gyöngyösi Mátra Múzeum önálló részlegeként berendezett, állandó Herman Lipót-kiállításon látható.

A nagymama – die Babe, ahogy a művész a feljegyzéseiben, a rajzokhoz fűzött lapalji jegyzeteiben nevezte – igen eredeti asszony lehetett. Már a pályaválasztási történetből is nyilvánvaló, hogy mindig az övé volt az utolsó szó, és kardosan, erélyesen képviselhette a család érdekeit. Miután Herman Lipót – vélhetően a negyvenes évek vége felé – elkezdett foglalkozni egy olyan rajzszorozattal gondolatával, amely a magyar zsidó családokban használatos közmondásokat és szállóigéket örökítené meg, több rajzra is ráírta emlékeztetőül (elsősorban a maga számára): „Bábe mondta”.

A bábe egyébként nem német szó. Míg a Herman Lipót által ismételtlen használt táte-máme (tata, mama) onnan jön, addig a bábe keletibb – szláv – beütés, a bábúská előretolt kisbátyója.

Miket mondott a bábe?

– *Man soll nicht erleben zu starben* – áll például az egyik rajz alatt (2), mint a nagymama mondanása. Tréfás mondanás, a halállal tréfálkozik; nem könnyű magyarra lefordítani:

– *Csak azt ne éld meg, hogy meg kell halnod!* – valahogy így van, dupla csavarintással. Olyan, mint egy abszurd jókívánság.

E rajz jobb felső sarkánál Herman Lipót kezétől származik a lendületes 23-as szám. Az általa tervezett sorrendbe, sajnos, nem rakhatam a rajzokat – sok-sok elkallódhatott közülük, az első huszonkettő sincs meg, legalábbis általa beszámozva nincs.

A rajzok „kulisszatitkaihoz” tartozik még, hogy némelyik mondanás illusztrálásának Herman Lipót háromszor-négyszer is nekiveselkedett. Ilyen ez a mostani is.

Megismertük háromalakos kompozícióként, melyen a székből ülő öregasszony – kinek a háttérből egy nála fiatalabb, mindenesetre mozgékonyabb nő

2

2/a

tányéron hoz valami gőzölgő ételt – ezt mondja, talán az iránta jóindulatúnak látszó férfinek:

– *Az ember ne élje meg, hogy meghal* (azaz elgyöngül öregségére és kénytelen másokkal kiszolgáltatni magát, még ha azok rendszeren bánnak is vele).

Kipróbálta ezt a poént Herman Lipót egy kétszemélyes rajzon is (2/a), melyen a figurák mintha csak beszélgetnének-bölcselekednének, sőt, áthelyezte ezt

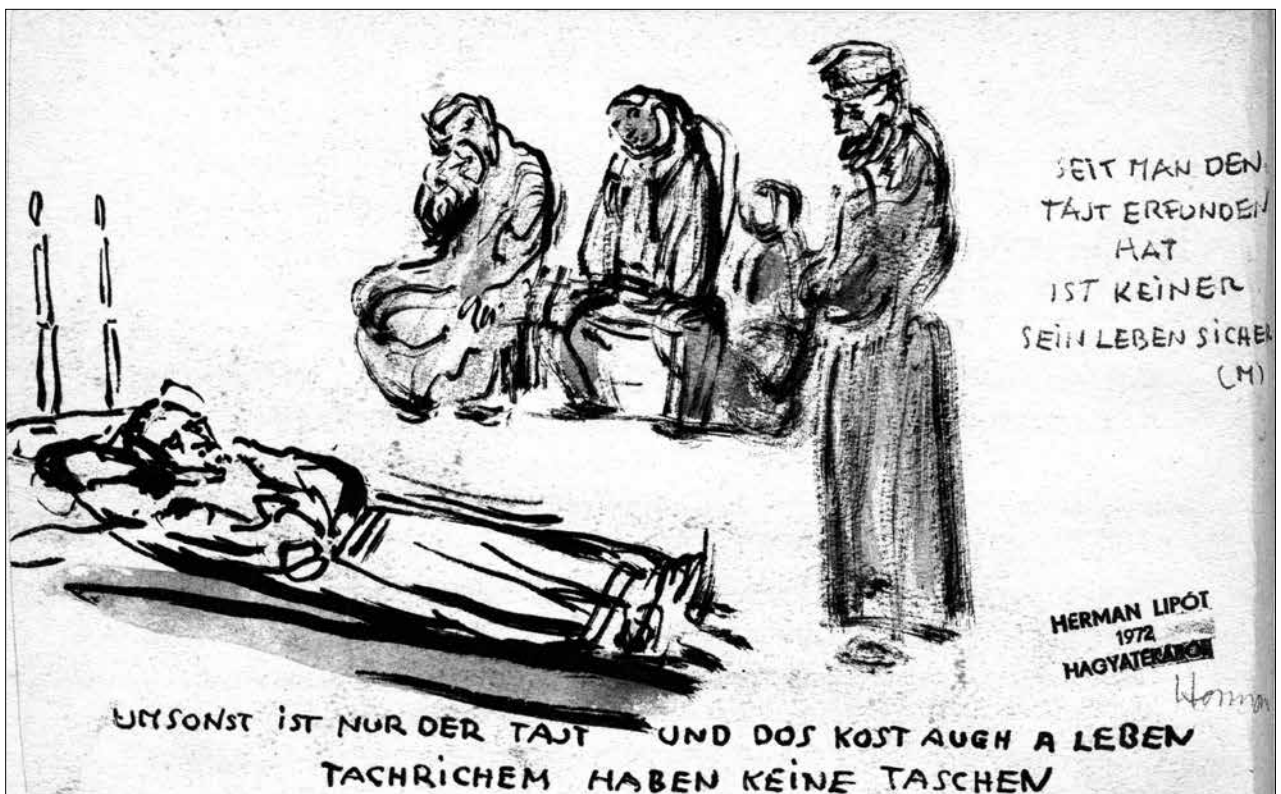
2/b

a szállóigét egy harmadik rajz (2/b) egészen más szituációjába, a nagybeteg férfi ágyánál virrasztó aszszony gondolatai közé. A szobabelső egyébként régi falusi házra utal, lavórral és éjjeliedénnyel az ágy alatt... és képpel a falon!

– Az embernek nem szabadna megélnie, hogy meghal – valami ilyesmit sugall a nő részvevő tekintete, odaforduló mozdulata.

A mondás finom árnyalatait, árnyalatnyi eltéréseit „lefordítani” más nyelvre: áttenni az ábrázolás közegébe: ezzel kísérletezett Herman Lipót.

Ma a divatos szóval fekete humor – morbid vicc – szikrázik fel annak a bizonyára szintén bábe-féle mondásnak a hátterében is, mely szerint *Umsonst ist nur der Tajt und dos kost auch a Leben* (Ingyen csak a halál van – és annak is az élet az ára); vagy ez már nem a nagymama bölcs mondása, ez már pestiesség, még inkább: bécsiesség?... Aminthogy bécsi kávéházi szellemességet vélek érezni a mögött a mondás mögött is – ugyanarra a rajzra (3) írva –, hogy *Seit man den Tajt erfunden hat, ist keiner sein Leben sicher* (vagyis: Amióta a halált feltalálták, senkinek sem biztos

3

az élete!). Herman Lipót talán ihlete támogatására írta fel mindezeket a szállóigéket egy lapra, hogy ki ne zökkenjen ebből a halállal tréfálkozó hangulatból.

Nade illik ez egyáltalán, szabad mindezzel viccelni – miközben a rajzon szakállas zsidó férfi fekszik kiterítve, fejénél magas gyertya ég, s a fal mellett, alacsony zsámolyon ülnek a gyászoló családtagok (egyikük láthatóan sír)? Szomorú szemmel nézi a halottat az a látogató is, aki láb felől áll – szabad ezen ironizálni?

Úgy látom, nemcsak gyászt – még kárörömet érezni is szabad. Mert e rajz alján áll az a mondás is, hogy *Tachrichem haben keine Taschen* (vagyis: *Halottas ruhának nincsenek zsebei*). Kicsit körülírva ugyanaz, mint amit magyarul ilyesformán szoktak kifejezni: Na, ez se vihette magával a sírba..., mármint azt, amit életében összekuporgatott. Nekem, bevallom, tetszik, hogy mindazok, akik nem kedélybetegségek vagy álszentek, a halállal szemben is megőrzik elfogulatlanságukat, akár zsidó, akár keresztény hitben nevelkedtek.

4

Van, ami rosszabb a halálnál. *As man hat kein Brojt, is erger wie der Tojt.* Azaz: *Ha nincs kenyered, az rosszabb a halálnál.*

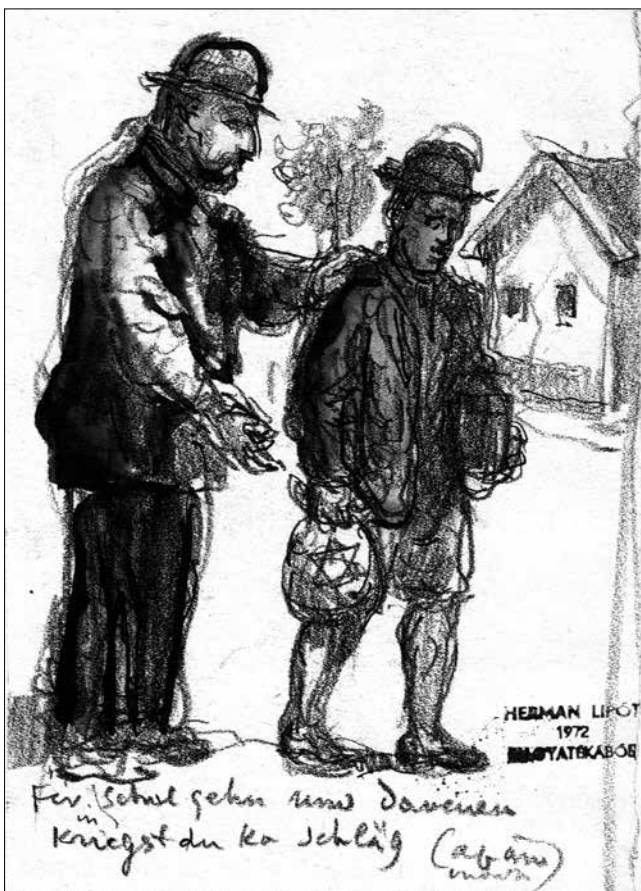
Nézzük meg alaposan e rajzon (4) a szegények vonulását: a szülőket a két csontsovány gyerekekkel és a bal szélén azt a kis házat a nagy fával: az, ugye, magyar falusi ház. Én még az utat is sárosnak látom előtte.

A régi magyar falu Herman Lipót számos zsidótárgyú rajzán jelen van, mint természetes háttér. Akár csak utalásszerűen is, mint itt.

Azon a két rajzán is (5-6), amelyekhez a kísérő szöveg (*apám mondta*) vagy (*apámtól*) jelzést kapott.

Vegyük szemügyre alaposabban azt a két képet. Az életben ilyet már úgysem láthatunk. A magyar falvakban nincsenek már zsidók.

Itt a természetes közeg a magyar falu. Nagyszentmiklósról fennmaradt egy festménye Herman Lipótnak 1905-ből: lendületes kép kanyargós utcával, háttérben a templomtoronnyal. (Magántulajdon: a Magyar Nemzeti Galéria 1974-es emlékkiállításán volt látható.) Herman Lipót írásban is megemlékezett szülőfalujáról, ha nem is a leghízelgöbben: „A község [...] egyike a legsivárabb, legunalmasabb fészkeknek a Bánátban. Még az sem tette szórakoztatóbbá, hogy rajtam kívül a «nagyszentmiklósi aranyelet», Révai Miklós a nyelvújító és Bartók Béla is ott született” – írta *A Művészasztal* című rajzos-anekdotisztikus könyvében (megjelent 1958-ban Budapesten, a Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata gondozásában). Amikor aztán ugyancsak 1958-ban írásban megkereste őt – mint Bartók földijét – Demény János zenetörténész, Herman Lipót hosszú levélben válaszolt, melyből ama régi falu jellemzésére két mondatot idéztek. „Sajnos – írta Bartókkal kapcsolatban – ifjú korunkban nem találkoztunk, hiszen mikor ő atyja halála után 8 éves korában édesanyjára

5

val N. Szt. Miklósról elkerült, én csak 5 éves voltam s a nagyközségnek másik oldalán, az úgynevezett szerb községben laktam, egészen más társadalmi körben [...] Mifelénk más épületek, szegényesek, zsuptetősek voltak s közel sem jöttek a német község tiszta téglaházaihoz (ahol Bartókék laktak)."

Herman Lipót két rajzán e szegényes, zsuptetős házak előtt küldi, illetve vezeti fiát az apa, mondván: *Fir in Schul gehn und davenen kriegst du ka Schläg*. Szavait nem lesz könnyű lefordítani. *Fir in Schul gehn*: mindenki, aki tud valamit németül (mai németül), kapásból úgy fordítaná, hogy „azért, amiért iskolába mégy...”; csakhogy már az „iskola” szóval baj van. A magyarázatért menjünk el a szomszédba. Bécs belvárosában két közeli kis tér neve Judenplatz és Schulhof. A Judenplatz (Zsidó tér) neve önmagáért beszél, de a Schulhof csak mai németiséggel rávágva „iskolaudvar”. A zsidó templomokban ugyanis oktatás folyt az ókortól mindmáig: a fiúgyermekeket négy éves koruktól kezdve tanították írni-olvasni. Ezért a középkori német nyelvben a Judenschul – szó szerinti fordításban „zsidó iskola” – elsősorban zsidó templomot jelentett. Vagyis az *in Schul gehn* főként úgy értendő, hogy templomba menni. A bécsi Schulhof tehát templomudvar, a templom előtere – nyelvi emléke annak, hogy Bécsnek azon a helyén egykor zsidó templom állt.

De térjünk vissza Bécsből Nagyszentmiklósrá: ha az egyik rajz alapján még kétségünk lehetne afelől,

hová is küldi fiát az apa, a másik rajzon már többeket látunk menni az egyazon irányba. A fiúnál mindkét rajzon zsidócsillagos batyu van, a többszereplős képen pedig a mögötte haladó férfinél is. Ilyen templomi zsákjuk volt régen a vallásos zsidó férfiaknak, abban vitték magukkal az imaköpenyüket és imaszíjikat. *Fir in Schul gehn und davenen...* – így folytatódik az apai intelem. A *davenen* = imádkozni szót ismerjük idegenkedő, kicsit gunyoros – *davenolni* – alakjában is. *Ha tehát templomba mész és imádkozol* – mondja az apa a fiának –, *akkor nem kapsz verést...* (a rajz párjának szövegváltozata szerint: *Fir in Schul gehn und davenen wast dü ka Schläg bekümmen*). Valószínűleg úgy kell értelmezni a mondást, hogy „akkor nem ver az Ég”, még közelebről: *Azért az egyért, ha templomba mész és imádkozol, biztosan nem kell majd bűnhődnöd...* (egyéb evilági cselekedeteidről sohasem tudhatod, nem vonnak-e maguk után valaminő súlyos csapást!). Ez az egy biztos, ebben bízhat. *Templomba menésből és imádkozásból még senkinek sem lett baja*. Mennek is hát, amint látjuk, az pedig, hogy az asszony hátul megy, a keleti kultúrájú népeknél természetes.

Remélem, nem pusztá ráfogás részemről, ha a kezében Dávid-csillagos batyuvval útnak indított fiúban (az akáclombos ház előtt, az 5-ös számú rajzon), a kamasz Herman Lipótra vélek ráismerni: karikatúrisztikusan torzított arcképére.

(Következő számunkban folytatjuk!)